

Povijesni identitet umjetnika Schiavona u *kritičkoj fortuni* prve polovine XX. stoljeća

IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ

Filozofski fakultet u Splitu, Split, Republika Hrvatska

Autorica se bavi proučavanjem interpretacije povijesnog, simboličkog, regionalnog i nacionalnog umjetničkog identiteta u recepciji Schiavona, najpoznatijih umjetnika-emigranata podrijetlom s istočne obale Jadrana, koji se u hrvatskoj povijesti umjetnosti obrađuju pod zajedničkim imenom protonacionalne zajednice kojoj su pripadali kao umjetnici, a posebice odraza nacionalnih ideologija i političkih kretanja u njihovoj kritičkoj fortuni u razdoblju od početka XX. stoljeća do 1945. godine.

Ključne riječi: umjetnici zvani Schiavoni, Londonski ugovor, Rapalski ugovor, Adolfo Venturi, Alessandro Dudan, Artur Schneider, Društvo Medulić, Giuseppe Praga, Ljubo Karaman, Ivo Tartalja, iredentizam, jadranski mentalitet.

Dana 23. siječnja 1942. skupina splitskih antifašističkih ilegalaca, pristaša partizana, pod okriljem noći krišom je zalila crnom bojom talijanske nazive ulica. U noćnoj komunalnoj “diverziji” tada je pogođena i zidna tabla s natpisom ulice Via Andrea Meldola. Mladi partizani crnilom su zalili i tablu ulice nazvane po slavnom venecijanskom manirističkom umjetniku kao simbolu nametanja talijanske kulture.

Ironično je da su mladi splitski antifašisti, zacijelo i ne znajući, te siječanj-ske noći crnilom zalili ulicu nazvanu po Andriji Meduliću, venecijanskom slikaru i Schiavonu na čije su se slavenstvo stoljeće prije zaklinjali Ivan Kukuljević Sakcinski i Antun Nemčić, a po kome je tek nekoliko desetljeća prije u Splitu nazvano i domoljubno, hrvatsko umjetničko društvo.

Taj kuriozum iz ratne ‘42. ponajbolje pokazuje u kojoj su mjeri umjetnost i umjetnici istočnojadranske obale bili predmet nacionalnih i nacionalističkih prevrednovanja, eksproprijacija i resemantizacije te na koji su ih način dva

* Članak je nastao u okviru znanstveno-istraživačkog projekta “Istočnojadranske umjetničke teme: umjetnost, politika, maritimno iskustvo”.

konkurentna jadranska nacionalizma – talijanski i hrvatski/jugoslavenski – koristila kao argument i predmet prisvajanja. U ovom radu pokušat ću istražiti kakva je bila recepcija Andrije Medulića i drugih umjetnika Schiavona u prvoj polovini XX. stoljeća u svjetlu tih dvaju konkurentskih nacionalizama.

Interpretacije identiteta naših slavnih likovnih umjetnika još od XIX. stoljeća odraz su mijena ideoloških paradigmi, historijskih mitova i ideologema, stereotipova i rasnih teorija o Schiavonima, Južnim Slavenima, Balkancima, Hrvatima i Dalmatincima. Ovaj se članak bavi stručnim i znanstvenim tekstovima posvećenim umjetnicima Schiavonima objavljenima u razdoblju između 1908. i 1942. u hrvatskoj, jugoslavenskoj, talijanskoj i iredentističkoj historiografiji.¹ Nastavak je istraživanja teme kojom sam se bavila na Drugom kongresu hrvatskih povjesničara umjetnosti, a to su interpretacije i konstrukcije identiteta umjetnika Schiavona kao ogledalo historiografskih mitova, politike i ideologije.²

Rad je zamišljen kao pregled osnovnih teza koje dominiraju u historiografiji o umjetnicima Schiavonima, predstavljen kroz djela ključnih povjesničara umjetnosti i historiografskih škola koji su obilježili razdoblje prve polovine XX. stoljeća. Bavit ćemo se interpretacijama njihova identiteta u tekstovima objavljenim neposredno prije Prvog svjetskog rata, u vrijeme tajnog Londonskog ugovora (26. travnja 1916.), kojim su države Antante obećale Italiji da će joj dopustiti aneksiju Istre, otoka Cresa, Lošinja, Raba, sjeverne Dalmacije do rta Ploče i većine dalmatinskih otoka, u razdoblju po završetku Prvog svjetskog rata i Rapalskog ugovora (12. studenoga 1920.). Osvrnut ću se na zapise o umjetnicima Schiavonima u vrijeme osnutka Primorske banovine (3. listopada 1929.), one objavljujane u vrijeme međudržavnog sporazuma ministara Ciana i Stojadinovića 1937. te na tekstove nastale u vrijeme neposredno prije i za vrijeme talijanske okupacije u Dalmaciji u Drugom svjetskom ratu.

Rasprave oko definiranja povijesnog, etničkog i regionalnog identiteta umjetnika Schiavona traju od sredine XIX. stoljeća, otkako su umjetnici zvani

¹ Ovoj sam temi posvetila studiju Ivana PRIJATELJ PAVIČIĆ, "L'identità storica degli artisti Schiavoni nella fortuna critica della prima metà del XX secolo", *Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria*, n. 10 (vol. XXX – N. S. XIX), 10/2008., 133.-169. U *Enciklopediji hrvatske umjetnosti* 1996. povjesničar umjetnosti Ivan Matejčić napisao je sljedeće: "SCHIAVONI, u renesansni i baroku čest naziv za Hrvate (Slavene) koji su djelovali u Italiji. Nosili su ga i mnogobrojni naši umjetnici u razdoblju XV-XVIII. st. Najpoznatiji među njima su: kipar i graditelj Juraj Matejev Dalmatinac (maestro Giorgio Schiavo), slikar J. Čulinović (Giorgio Schiavone), kipar Niccolò dell'Arca (Nicolo Schiavone), intarzyst Sebastiano da Rovigno (Sebastiano Schiavone), slikar F. Benković (Federico Bencovich Schiavone)." U istoj *Enciklopediji* pod pojmom "Dalmate" stoji uputnica na pojam "Schiavoni". Ivan MATEJČIĆ, "Schiavoni", *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, sv. 2., Novi-Ž, Zagreb 1996., 216.; ISTI, *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, sv. 1., A-Nove, 177. Termin "Dalmati" koristio se prvenstveno za likovne umjetnike podrijetlom iz Dalmacije, dok se termin "Schiavoni" koristio i za umjetnike rodom iz Istre i Hrvatskog primorja.

² I. PRIJATELJ PAVIČIĆ, "Prilog poznavanju regionalnog i nacionalnog identiteta umjetnika zvanih Schiavoni u historiografiji 19. stoljeća", *Između tranzicije i globalizacije – hrvatska povijest umjetnosti u suvremenom društvu*, zbornik II. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti održanog 27.-29. travnja 2006., ur. Irena Kraševac, Zagreb 2007., 299.-307.

Schiavoni/Dalmati ušli u politički imaginarij kao snažan simbol kolektivnog identiteta.³ Tada postaju dijelom historiografskog mita o narodnosnoj samosvojnosti, o povijesnom prostoru i povijesnom pravu na određeni teritorij. Od tada sve do sredine XX. stoljeća intenzivno se vodila debata oko njihova političkog i umjetničkog identiteta te nacionalne pripadnosti. Umjetnicima Schiavonima koristile su se u političke svrhe ideološki i politički suprotstavljene skupine s ciljem dokazivanja povijesnih prava na teritorij. Tako će stereotipe koji su izvorno bili dio devetnaestostoljetne frazeologije autonomističke i iredentističke strane o divljim Morlacima ili barbarskim Slavenima, o Dalmaciji kao granici klasične civilizacije, o kultiviranim Dalmatincima, nasljednicima Latina, te o nadarenosti i kulturnom naslijeđu Dalmatinaca koje im daje pravo na civilizaciju, početkom XX. stoljeća, u vrijeme posezanja za istočnim Jadranom, višestruko rabiti talijanska povijest umjetnosti, poput Adolfa Venturija.

1. Osvrt na recepciju umjetnika Schiavona u razdoblju prve četvrtine XX. stoljeća

1.1. Stereotipi o nadarenosti, asimilativnosti i barbarskom karakteru dalmatinskih umjetnika u djelima A. Venturija i A. Dudana

Paradigmatični primjer ocjenjivanja dalmatinske umjetnosti u kontekstu talijanskog kulturnog imperijalizma tijekom prve trećine XX. stoljeća jesu tekstovi Adolfa Venturija. Dalmacija je za njega bila "predziđe Italije" (u jednom tekstu iz 1908.), a nakon tajnog Londonskog ugovora "bedem romanskog svijeta pred hrvatskim/slavenskim nadiranjem, čuvarica kulture pred barbarstvom" (1917.).

Adolfo Venturi u više je navrata pisao o umjetnicima Schiavonima u zasebnim studijama i unutar višesveščane *Povijesti talijanske umjetnosti*. Nedavno je i Maria Giulia Aurigema pokazala u referatu posvećenom njegovu istraživanju opusa Ivana Duknovića u kojoj je mjeri njegovo pisanje o Schiavonima bilo odraz aktualnih talijanskih političkih stavova prema Dalmaciji.⁴ Jurja Čulino-

³ Nikša STANČIĆ, "Kontroverze o naciji i nacionalizmu: Hrvatska i Europa od političkog do etno-nacionalizma i natrag. Nacija i nacionalizam u fokusu društvenog i znanstvenog interesa", *Povijesno nasljeđe i nacionalni identiteti*, zbornik skupa, ur. Marijana Marinović, Opatija 2006., 25.-26.

⁴ Adolfo VENTURI, *Storia dell'arte italiana*, VI, Milano 1908.: "Niccolo di Giovanni fiorentino", 434.-448., "Paolo di Antonio da Ragusa", 462.-463., "Niccolò dell'Arca", 753.-771., "Francesco Laurana", 846., 852.-853., 1022.-1050., "Giorgio da Sebenico", 996.-1013., "Andrea Alessi", 1012.-1022. Venturi ovako piše o Frani Vranjaninu 1908. godine: "Tako je modelirao veliki Talijan, Francesco Laurana Dalmatinac. Evocirajući (njegovu) umjetnost, osjećamo da je ona plod biljke koja nije mogla stasati u zemlji koja nije klasična, nije rimska. Ona predstavlja vrijednosti koje je naš narod uvijek posjedovao... aureola ljepote: sjajna aureola i u dalmatinskim gradovima, nikad prekinuta invanzijama." *Isto*, 852.-853. O političkoj tendencioznosti pojedinih Venturijevih tekstova vidi Adolfo Venturi e la *Storia dell'arte oggi*, zbornik radova, Rim, 25.-28. X. 2006., ur. M. D'Onofrio, Modena 2008.; Maria Giulia AURIGEMA, "Ivan Duknović u talijanskoj

vića ocijenio je negativno napisavši da je htio obogatiti svoju kompoziciju citatima antike i preuzimanjima iz prirode, ali je pritom “ostao malim barbarom... otkrivajući svoju rustičnost i impotentnost” (stereotip o barbarskom karakteru Schiavona).⁵ U umjetnicima Schiavonima/Dalmatima vidio je Talijane po podrijetlu. Umjetnost Schiavona za njega je ne samo odraz talijanske umjetnosti nego, kao i cjelovita dalmatinska umjetnost, dokaz pripadnosti Dalmacije Italiji.⁶

Tendenciozni Venturijevi stavovi o umjetnicima Schiavonima i umjetnosti Dalmacije uoči i tijekom Prvog svjetskog rata tipični su produkt onodobnog talijanskog kulturnog imperijalizma i političkih aspiracija na Dalmaciju.⁷ Da je tome tako svjedoči Venturijev tekst u propagandističkom zborniku *La Dalmazia Monumentale*, tiskanom 1917. u Milanu, koji je trebao pružiti još jedan dokaz ispravnosti pripajanja Dalmacije Italiji.⁸ Spomenici Dalmacije služili su kao dokaz talijanstva Dalmacije.⁹ Taj je zbornik prožet idejama jadranske hegemonije i jadranskog imperijalizma.¹⁰ Iste će ideje u razdoblju koje slijedi, između dvadesetih i početka četrdesetih godina, podržavati u propagandnim člancima o dalmatinskoj književnosti i umjetnosti dalmatinski i venecijanski

kritici s početka 20. stoljeća te u studijama o rimskom quattrocentu”, *Ivan Duknović i krugovi njegove djelatnosti*, zbornik radova međunarodnog skupa, Split, 27.–28. rujna 2010., u tisku.

⁵ A. VENTURI, *Storia dell'arte italiana*, VII/3, Milano 1914., 44.-54. Na najraniji zabilježeni primjer ideologema o barbarskom karakteru umjetnika Dalmatinca (vezano uz Nicolò dell'Arcu) ukazala sam u referatu “Sulla traccia dell'identità storica, culturale e artistica dell'artista Schiavone: cenni della sua ricezione nei secoli XVI e XVII”, održanom 4. rujna 2008. u Dubrovniku na međunarodnoj konferenciji posvećenoj Marinu Držiću. Riječ je o stereotipu koji se u književnosti, historiografiji i političkom diskursu pridavao Slavenima, Dalmatincima, Morlacima i Hrvatima, a tipična je posljedica njegovanja historijskih mitova unutar historiografije. Vidi Natka BADURINA, “Književnost”, *Hrvatska/Italija. Stoljetne veze: povijest, književnost, likovne umjetnosti*, Zagreb 1997., 102., 123.; I. PRIJATELJ PAVIČIĆ, “L'identità storica degli artisti Schiavoni”, 139.-140.

⁶ Na predavanju “Dalmazia artistica”, koje je držao u Crvenom križu u Rimu 30. ožujka 1916., izjavio je: “Nell'arte, ove prendon figura colore, fuoco la idealità della patria la Dalmazia si mosse con la madre Italia, che segui.”

⁷ Neposredno prije Prvog svjetskog rata u Italiji je antislavenstvo bilo rašireni stav, obilježje nacionalističkih krugova integriranih u institucije liberalne države, skup predrasuda i osjećaja koji se s dolaskom fašizma uspinje do službene politike. Vidi Enzo COLLOTTI, “Sul razzismo antislovo”, *Nel nome della razza. Il razzismo nella storia d'Italia 1870-1945*, ur. Alberto Burgio Mulino, Bologna 2000., 51. O tome vidi N. BADURINA, “Hrvatska kao predmet talijanske kulturne politike tridesetih godina na primjeru časopisa *Porta orientale* i *L'Europa orientale*”, *Hrvatska književnost tridesetih godina 20. stoljeća*, vol. VII, *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, zbornik radova skupa održanog u Splitu 30. rujna – 1. listopada 2004., ur. Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić, Split 2005., 49.

⁸ A. VENTURI, “L'arte in Dalmazia”, *La Dalmazia Monumentale*, Milano, 1917., 19.-33. O tome vidi komentar u: Cvito FISKOVIĆ, “Duknović između Andrije Alešija i Nikole Firentinca”, *Ivan Duknović Ioannes Dalmata u domovini*, Split 1990., 20.

⁹ A. VENTURI, “L'arte in Dalmazia”, 19.

¹⁰ Tipičan primjer je odlomak u kojem A. VENTURI, “L'arte in Dalmazia”, 34., uspoređuje umjetnost s krvlju koja donosi vitalnu snagu: “[...] è sangue che scorre dale vene al cuore, ricircola per le arterie, e accende vita a un organismo forte, industruttibile, unico.” O metaforama u onodobnoj historiografiji vidi N. BADURINA, “Hrvatska kao predmet talijanske kulturne politike”, 59.

iredentisti. Među njima valja izdvojiti Alessandra Dudana (1883.–1957.), Vrličanina, propagatora mitologema krvi i tla, kao i teorije umjetnosti kao ogleдалa svoje sredine. Njegova knjiga *La Dalmazia nell'arte italiana* iz 1921. imala je izrazitu "domoljubnu" funkciju jer je trebala upozoriti na „slavno talijanstvo dalmatinske umjetnosti“ (*gloriosa italicità dell'arte dalmata*). Dudan s iredentističkih pozicija umjetnike Dalmate doživljava kao primjere "talijanstva" Dalmacije. Radikalizacija iredentističkih paradigmi nakon Prvog svjetskog rata bila je posljedica nacionalfašističkih posezanja prema suprotnoj obali Jadrana. Kada Dudan piše o umjetnicima Schiavonima, zastupa stavove slične Venturijevim. Kod njega se uz nacionalizam i teoriju krvi i tla očituje i tada aktualno spiritualno poimanje rase.

S vremenom, tridesetih se godina u talijanskoj i iredentističkoj historiografiji redefinišu stereotipovi venecijanstva i jadranstva u novom integrativnom kontekstu ujedinjene Italije, u funkciji ostvarivanja talijanske ekspanzionističke jadranske politike. Novo čitanje povijesti Venecije (a time i Dalmacije) povezano je s ekspanzionističkim mitom.¹¹

1.2. O recepciji Medulića u hrvatskoj historiografiji početkom XX. stoljeća

Poput talijanskih, i hrvatski pisci, likovni umjetnici i historičari zaokupljeni su u prvim desetljećima XX. stoljeća Dalmacijom i jadranskim pitanjem. U isto vrijeme kada i stariji Venturi (1908.), uoči Prvog svjetskog rata započinje istraživanje umjetnika Schiavona zagrebački povjesničar umjetnosti Artur Schneider studijom o Andrei Meldoli u *Hrvatskoj smotri*.¹² Potom 1913. piše o Kloviću¹³, a 1914. objavljuje članak o Ivanu Duknoviću u *Savremeniku*, središnjem hrvatskom književnom časopisu.¹⁴ Njegovim kasnijim tekstovima pozabavit ćemo se u nastavku rada.

Govoreći o interpretacijama umjetnika Schiavona u vremenu prije Rapalla, barem usput treba spomenuti Društvo Medulić, osnovano 1908. u Splitu.¹⁵ Program Društva težio je oslobođenju hrvatske umjetnosti od stranog kulturnog i političkog utjecaja i stvaranju umjetnosti nacionalnih obilježja, nadahnute junačkim narodnim pjesmama. Umjetnici koji su za sebe tvrdili da nalaze uporište u narodnoj tradiciji nazivali su Društvo imenom slikara Andree Meldole.

¹¹ Filippo Maria PALADINI, "Velleità e capitolazione della propaganda talassocratica veneziana (1935-1945)", *Venetica*, XVII, terza serie, 6/2002., *L'Italia chiamò, Memoria militare e civile di una regione*, 147.-172.

¹² Artur SCHNEIDER, "Kada se rodio, a kada je umro Andrija Medulić (Schiavone)?", *Hrvatska smotra*, sv. 15.-16., knj. IV., br. 47-48, kolovoz I-II, 1908., 294.-297.

¹³ A. SCHNEIDER, "Klovijevi porteti", *Savremenik* (Zagreb), 8/1913., 2.

¹⁴ A. SCHNEIDER, "Ivan Duknović, hrvatski kipar talijanske renesanse", *Savremenik*, 9/1914., 2.; ISTI, "Ivan Duknović", *Narodna enciklopedija SHS*, Zagreb 1926., 606.

¹⁵ I. PRIJATELJ PAVIČIĆ, "L'identità storica degli artisti Schiavoni", 145.-149.; Sandi BULIMBAŠIĆ, "Prilog poznavanju povijesti Društva hrvatskih umjetnika 'Medulić' 1908.-1919.", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 33/2009., 251.-260.

Najzaslužniji za odabir imena su Ivan Meštrović i Emanuel Vidović, a Sandi Bulimbašić piše kako je ideja najvjerojatnije potekla od Vidovića. Meštrović izrađuje Medulićevu bistu, koja je prvi put bila izložena na izložbi Društva u Ljubljani 1909. godine. Odabir Medulićeva prezimena za tako osmišljeno društvo likovnjaka posljedica je njegova posebnog statusa među ostalim umjetnicima Schiavonima u “slavenskoj” kritičkoj fortuni od Kollárovih putopisnih bilješki do njemu posvećenih Kukuljevićevih znanstvenih studija.¹⁶ Posljednja izložba Društva Medulić održana je u gradu gdje je osnovano, 1919. godine, nakon Londonskog pakta. Kažu da se ideja za tu prosvjednu izložbu sa svrhom kulturne afirmacije Splita rodila jedne proljetne večeri u kavani *Troccoli* za vrijeme boravka Antantne flote u splitskoj luci, kao reakcija na pisanje talijanskog tiska o “čoporu barbara”.¹⁷

Umjetnici su imali isti cilj kao i znanstvenik Schneider: dokazati postojanje i vrijednosti, autohtonost određenih segmenata nacionalne, domaće likovne umjetnosti i umjetničke baštine. U njihovoj se umjetnosti prelamaju aktualni politički antitalijanski i antiaustrijski stav, jugoslavenski san i slavenski nacionalni simbolizam.

Vrijeme je traganja za integralnom slavenskom kulturom kao kulturnom alternativom zapadnoj civilizaciji. Jugoslavenski kulturni prostor identificira se sa slavenstvom kao antitezom racionalnoj, zapadnoj europskoj kulturi. Taj je antieuropeizam u trenutku stvaranja države kao tipična posljedica rata izrastao na baštini slavenofilskih tradicija. Ujedno je to bio prirodni otpor malih naroda protiv univerzalističkog kulturnog koncepta Europe, koji su doživljavali kao imperijalizam.¹⁸

2. Recepcija umjetnika Schiavona u kontekstu talijanskih političkih posezanja za Dalmacijom dvadesetih i tridesetih godina

Italija i nova država Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca potpisuju Rapalski ugovor, sporazum po kojem Italija dobiva Istru, sjeverne jadranske otoke, Zadar i Lastovo. U to vrijeme započinje pravo nadmetanje između hrvatskih i jugoslavenskih znanstvenika s jedne te talijanskih i iredentističkih znanstvenika s druge strane tko će napisati više tekstova o umjetnicima Schiavonima i time pružiti više dokaza za jednu ili drugu teoriju o njihovoj podrijetlu i podrijetlu njihove umjetnosti.

¹⁶ S. BULIMBAŠIĆ, *n. dj.*, 252.-253.

¹⁷ Duško KEČKEMET, “Vjekoslav Gangl u Splitu”, *Peristil*, 23/1980., 140.

¹⁸ Antieuropeizam gaji i politička ljevica. Velmar Janković, urednik časopisa *Novi vidici*, u programatskom tekstu “Za novu orijentaciju” ustaje protiv kolonijalnog statusa jugoslavenske nacionalne kulture, ističući važnost slavenske misije. U kontekstu te ideje razvija se i novo shvaćanje jugoslavenske kulturne baštine, stvara nova kulturna paradigma, osvještava vlastiti kulturni identitet. Branka PRPA, “Traganje za kulturnim identitetom”, *Republika*, 11/1996., br. 218-219.

Zadarska historiografska škola nastavlja Tommaseov regionalni patriotizam, ali s talijanskim predznakom. Povjesničari, njezini predstavnici, aktivno shvaćaju svoju ulogu u stvaranju talijanskog identiteta u Dalmaciji,¹⁹ radeći intenzivno na obrađivanju tema iz dalmatinske umjetničke baštine. Dalmatinski identitet određuju kao posljedicu rimske i mletačke vlasti u pokrajini.²⁰ Znanstvena produkcija zadarske škole, knjige i časopisi *Società dalmata di storia patria*, *Archivio storico per la Dalmazia* (ASD), *La Rivista Dalmatica* i *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria* imali su dalekosežan utjecaj na politiku krajem Prvog svjetskog rata i između dva rata, osobito na sporazume potpisane u Versaillesu (1918.–1920.), Rapallu (1920.) i Rimu (1941.), koji su počivali na tvrdnji kako je Dalmacija talijanska pokrajina.

Godine 1922. Vitaliano Brunelli objavljuje u netom obnovljenoj *Rivista Dalmatica* članak o Andrei Meldoli/Meduliću.²¹ U *L'Archivio storico per la Dalmazia*, koji je 1926. utemeljio senator Antonio Cippico u Rimu, a uređivao Arnolfo Bacotich, u deset godina objavljeno je dvadesetak znanstvenih radova o Schiavonima. Tako Lamberto Donati 1927., 1929. i 1930. objavljuje tekstove o Benkoviću²² i Meldoli,²³ a tijekom šest godina publicirao je seriju članaka o Martinu Roti (1926., 1927., 1928.–1929., 1929.–1930., 1930.–1931. i 1932.)²⁴. Pisao je i o Pavlu Dubrovčaninu.²⁵ Godine 1929.–1930. piše o Nataleu Bonifaciju,²⁶ a 1931. o Duknoviću.²⁷ Gaetano d'Amico Orsini tih godina

¹⁹ Josip VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Zagreb 2002., 281.-282.

²⁰ Ildebrando TACCONI, "Due vite e un solo ideale", *Rivista Dalmatica*, XXIX, 4, 1958., reprint u: Francesco SEMI, Vanni TACCONI, *Istria e Dalmazia uomini e tempi. Dalmazia*, Del Bianco editore, 1994., 691.-701.

²¹ Vitaliano BRUNELLI, "Andrea Meldola detto lo Schiavone", *Rivista Dalmatica*, N. S., Anno VI, fasc. I, 1922.

²² Lamberto DONATI, "Federico Bencovich detto 'Ferigheto Dalmatino'", *Archivio storico per la Dalmazia* (Roma) (dalje: ASD), 4, 1927., 106.-119.; ISTI, "Federico Bencovich", ASD, 6, 1929., 492.-494.; ISTI, "Ancora di Federico Bencovich", ASD, 8, 1930., 522.-520.

²³ L. DONATI, "Delle stampe di Andrea Meldola detto lo Schiavone", ASD, III, lipanj 1927., 183.-192., 211.-220., listopad 1927., 13.-44.; ISTI, "Delle stampe di Andrea Meldola detto lo Schiavone. Introduzione", ASD, fasc. 16, 182.-192.; "Delle stampe di Andrea Meldola detto lo Schiavone. Schiavone o Melldola?", ASD, fasc. 17, 210.-220.; ISTI, "Delle stampe di Andrea Meldola detto lo Schiavone. Le stampe del gruppo Schiavone: lo stile di Meldola incisore", ASD, 4/1927., fasc. 19, 12.-34.; ISTI, "Ancora sull'arte di Andrea Schiavone", ASD, VII, siječanj 1929., 494.-502., IX, 1930., 110.-127.

²⁴ L. DONATI, "Martino Rota, incisore sebenicese", ASD, ann. I, vol. I, fasc. I, travanj 1926., 29.-38.; ISTI, "Martino Rota, incisore sebenicese", ASD, 2/1926.-27., fasc. 13, 31.-42.; ISTI, "Martino Rota, appunti iconografici", ASD, 3/1927., fasc. 15, 123.-130.; ISTI, "Martino Rota", ASD, 6/1928.-29., fasc. 34, 490.-491.; ISTI, "Due rare incisioni di Martino Rota da Sebenico", ASD, 10/1930.-31., fasc. 59, 556.-557.; ISTI, "Alcune stampe sconosciute di Martino Rota", ASD, 13/1932., fasc. 73, 3.-12.

²⁵ L. DONATI, "Le medaglie di Paolo da Ragusa", ASD, vol. IV, fasc. 23.

²⁶ L. DONATI, "Un libro sconosciuto illustrato da Natale Bonifacio Sebenicense", ASD, 8/1929.-30., fasc. 47, 522.-530.

²⁷ L. DONATI, "L'attività in Roma di Giovanni Dalmata da Traù", ASD, XI, 1931., fasc. 62, 522.-534.

piše o Frani Vranjaninu.²⁸ Adolfo Venturi 1929. u *ASD*-u objavljuje članak o Meldoli.²⁹ Iste godine kada je postao potpredsjednik *Lega Nazionale* (1930.), Giuseppe Praga objavio je raspravu o Meldolinu podrijetlu tragom istraživanja izvora u zadarskom arhivu.³⁰ Splitsanin Arnolfo Bacotich u *ASD*-u objavljuje 1934. tekst o Šimunu Dubrovčaninu,³¹ Lucijanu Vranjaninu,³² a 1936. tekstove o Juliju Kloviću, za koga dokazuje da je bio Dalmatinac (sic!),³³ i Nataleu Bonifaciju.³⁴ Geograf Almagià objavljuje u istom časopisu 1932.–1933. radnju o Nataleu Bonifaciju kao kartografu.³⁵

Tako snažno zanimanje za umjetnike Schiavone tijekom kasnih dvadesetih i tridesetih godina valja sagledati iz rakursa talijanske kulturne politike prema Hrvatima u to doba. Politička atmosfera tih godina u Italiji bila je zaoštrena do krajnosti. U okviru ekspanzionističke politike Mussolini je poticao uvjerenje o koristi kulture u ostvarivanju ekspanzivnih težnji (teritorijalnih zahtjeva za Dalmacijom).

2.1. Poimanje umjetnika Schiavona tijekom dvadesetih i tridesetih godina u djelima prohrvatskih i jugoslavenskih znanstvenika i pisaca

Dvadesetih i tridesetih godina hrvatski se istraživači trude ne zaostajati brojem svojih priloga o Schiavonima za dalmatinskim Talijanima.

Godine 1930. Ljubo Karaman objavljuje u *Obzoru* svoj programatski tekst "O talijanskim aspiracijama na Dalmaciju, navodno baziranim na spomenicima umjetnosti te zemlje".³⁶ Karaman će se osvrnuti na značenje Schiavona u kontekstu dalmatinske umjetnosti u članku "Sa narodnim vodičem u srcu

²⁸ Gaetano D'AMICO ORSINI, "Francesco Laurana e la Sala della Jole nel Palazzo d'Urbino", *ASD*, ann. I, vol. II, prosinac 1926., fasc. 9, 1.-12.; ISTI, "Francesco Laurana e la sala della Jole nel Palazzo ducale d'Urbino", *ASD*, ann. II, vol. II, siječanj 1927., fasc. 10, 2.-16. Naziva ga "il genio della regione dalmata" (3); ISTI, "Francesco Laurana e la Sala della Jole nel Palazzo d'Urbino", *ASD*, ann. II, vol. II, ožujak 1927., fasc. 12, 3.-16.

²⁹ A. VENTURI, "Andrea Meldola detto lo Schiavone", *ASD*, 1929.; ISTI, *La Storia dell'arte italiana*, vol. IX, Part. IV, Milano 1929., 691.-743.

³⁰ Giuseppe PRAGA, "Della patria e del casato di Andrea Meldola", *ASD*, IX, 1930., 80.-94.

³¹ F. SEMI, *Arnolfo Bacotich*, u: *Istria e Dalmazia uomini e tempi. Dalmazia, Le figure più rappresentative della civiltà dalmata nei diversi momenti della storia*, Del Bianco editore, 1994., 508.-510.

³² Arnolfo BACOTICH, "In onore di Luciano Laurana", *ASD*, fasc. 102, settembre 1934., 263.

³³ A. BACOTICH, "Giorgio Giulio Clovio (1498-1578)", *ASD*, fasc. 118, gennaio 1936., 422.-446.

³⁴ A. BACOTICH, "Due stampe assai rare di Natale Bonifacio da Sebenico (1538-1592)", *ASD*, fasc. 119, febbraio 1936., 478.-496.; ISTI, "Ancora delle stampe di Natale Bonifacio da Sebenico (1538-1592)", *ASD*, fasc. 120, marzo 1936., 519.-531.

³⁵ Roberto ALMAGIÀ, "Intorno alla opera cartografica di Natale Bonifacio", *ASD*, 14/1932.-33., fasc. 82, 480.-493.

³⁶ Ljubo KARAMAN, "O talijanskim aspiracijama na Dalmaciju, navodno baziranim na spomenicima umjetnosti te zemlje", *Obzor* (Zagreb), god. LXXI., br. 266, 20. XI. 1930., 2.-3.

Dioklecijanove palače u Splitu”, objavljenim u *Jadranskoj straži* 1931. godine.³⁷ Na tu temu vraća se u *Umjetnosti u Dalmaciji* 1932., iznoseći tezu kako kulturni utjecaji iz Italije nisu padali na neplodno tlo i kako je Dalmacija “s kamatama uzvratila ono što je primila”, između ostaloga tako da je dala talijanskoj umjetnosti Ivana Duknovića, Lucijana i Franu iz Vrane, Martina Kolunića, Andriju Medulića i Jurja Čulinovića.³⁸ Reagirajući početkom tridesetih na tekstove talijanskih povjesničara umjetnosti o Dalmaciji, Karamana – tada društveno angažiranog znanstvenika i konzervatora – u slučaju umjetnika Schiavona ponajviše je zanimalo pokazati što je tzv. domaća sredina davala, a što primala na planu općeg razvoja europske umjetnosti.³⁹

Artur Schneider nastavlja nizati naslove o Schiavonima. Piše o Jurju Čulinoviću,⁴⁰ Nicolòu dell’Arca,⁴¹ Bernardu Porečaninu,⁴² Andriji Meduliću,⁴³ o Jurju Gloviću,⁴⁴ Stjepanu Crnoti Rabljaninu⁴⁵ i Federiku Benkoviću,⁴⁶ čiju sliku otkupljuje za Strossmayerovu galeriju kao njezin ravnatelj. Te iste godine, 1937., odlukom bana Savske banovine Viktora Ružića otkupljen je u Londonu Klovićev crtež *Judita i Holoferno* i darovan Strossmayerovoj galeriji. Obraduje grafike Meldole i Rote Kolunića u grafičkoj zbirci Sveučilišne knjižnice,⁴⁷ čiji je bio voditelj. U tim se studijama i esejima osvrće na osobne stilske crte tih umjetnika, koje u nekoliko navrata (u naslovima radova) naziva hrvatskim, analizira utjecajne komponente te njihov doprinos europskoj umjetnosti. Taj će Schneiderov seriozni znanstveni, akribični pristup umjetnicima Schiavonima (bez afektivnog isticanja njihova povijesnog identiteta) ostati uzorom u hrvatskoj kunsthistoriji sve do danas.⁴⁸

³⁷ LJ. KARAMAN, “Sa narodnim vodičem u srcu Dioklecijanove palače u Splitu”, u: posebno izdanje “*Bihaća*” hrvatskoga društva za istraživanje domaće povijesti u Splitu, Split 1931., 1-21; ISTI, “U srcu Dioklecijanove palače s narodnim ciceronom”, *Jadranska straža*, god. IX., br. 4, 1931., 99.-105. Pretiskano u: ISTI, *Eseji i članci*, Zagreb 1939., 195.

³⁸ LJ. KARAMAN, *Umjetnost u Dalmaciji, XV. i XVI. vijek*, Zagreb 1933. Karaman piše: “Tako neki naši veliki majstori, kao Juraj Čulinović i Andrija Medulić, pripadaju svojim umjetničkim odgojem, razvojem i glavnim djelima umjetnosti Italije.”

³⁹ Dugogodišnja istraživanja ove tematike sintetizirao je u knjizi LJ. KARAMAN, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, Društvo historičara umjetnosti, knj. 8., Zagreb 1963., 2. izdanje, Zagreb 2001., predgovor R. Ivančevića.

⁴⁰ A. SCHNEIDER, “Juraj Čulinović hrvatski slikar”, *Nova Evropa*, XXV, 1932., 12. Vraća mu se u člancima u časopisima *Hrvatska revija*, 10/1937., i *Preporod*, 1944.

⁴¹ A. SCHNEIDER, “Tko je bio Niccolò dell’Arca?”, *Narodna starina*, vol. 11, n. 29, prosinac 1932., 212.-213.

⁴² A. SCHNEIDER, “Slikar Bernardo Paretino”, *Sv. Cecilija*, sv. 2., 1933., 7.-8.

⁴³ A. SCHNEIDER, “Andrija Medulić, hrvatski slikar XVI. stoljeća”, *Svijet*, 10/1935., 3.; ISTI, “Andrija Medulić u jednom baroknom ‘Trionfu’”, *Hrvatska revija*, 17/1944., 6.

⁴⁴ A. SCHNEIDER, “Glovićevi crteži”, *Hrvatska revija*, 10/1937., 9.

⁴⁵ A. SCHNEIDER, “Slikar Stjepan Crnota Rabljanin”, *Hrvatska revija*, 9/1936., 439.-440.

⁴⁶ A. SCHNEIDER, “Uz Benkovićeve slike”, *Hrvatska revija*, 10/1937., 385.-387.

⁴⁷ A. SCHNEIDER, “Stari majstori u Grafičkoj zbirci Sveučilišne knjižnice”, *Hrvatsko kolo*, 20/1939., 305.-309.

⁴⁸ Krno PRIJATELJ, “Artur Schneider i Dalmacija”, *Peristil*, XXIII/1980., 62.

Godine 1922. bečki učenik Vatroslava Jagića i Milana Rešetara, projugoslavenski orijentirani književni povjesničar Petar Kolendić objavljuje arhivsku građu o Čulinoviću u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*.⁴⁹ Zagrebački povjesničar, direktor Muzeja grada Zagreba Emilij pl. Laszowsky posvećuje Schiavonima prostor u leksikonu *Znameniti i zaslužni Hrvati od 925-1925.*, objavljenom povodom proslave 1000. godišnjice Tomislavova kraljevstva.⁵⁰ Književnik Milutin Cihlar Nehajev 1928. spominje Andriju Medulića usput u svom slavnom romanu o Krsti Frankopanu *Vuci*.

Grafičar i pisac studija o grafičkoj umjetnosti Milenko D. Đurić piše u dva navrata o Martinu Roti Koluniću (*Umjetnost*, 1923. i 1938.).⁵¹ O hrvatskom medaljeru Pavlu Dubrovčaninu piše istaknuti numizmatičar Ivo Uzorinac,⁵² a postumno će mu, nakon Drugog svjetskog rata, biti objavljen sjajan tekst o Frani Vranjaninu kao medaljeru. O Federiku Benkoviću pišu Ivo Benković,⁵³ Angjeo (Anđeo) Uvodić,⁵⁴ Ljubo Babić⁵⁵ i Cvito Fisković.⁵⁶ Godine 1936. ugledni šibenski historik don Krsto Stošić grafičare Natalea Bonifacija i Martina Rotu Kolunića smješta u svoju *Galeriju uglednih Šibenčana*, u panteon gdje ih je već sedamdeset pet godina prije smjestio Zuccaro na stropu Teatra Mazzoleni 1861. godine.⁵⁷

Među tekstovima o umjetnicima Schiavonima tridesetih godina za našu su temu posebno zanimljivi oni koji su pisali umjetnici, novinari i književnici.⁵⁸ Iz današnje perspektive zanimljivo je čitati tekstove koji umjetnika Schiavona sagledavaju kao *homo politicus*, poput romanesknih svjedočanstva o Čulinoviću⁵⁹ i Meduliću⁶⁰ iz pera splitskog slikara i likovnog kritičara Angjela Uvodića. Kao kustos novoosnovane splitske Umjetničke galerije nabavio je slike Orfeja i Narcisa, koje je atribuirao Meduliću. Njegov stav da je umjetnik biće zadano sredinom, rasom i podrijetlom (Hyppolite Taine) tipičan je za onodobnu rea-

⁴⁹ Petar KOLENDIĆ, "Slikar Čulinović u Šibeniku", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 43/1920.

⁵⁰ Emilij LASZOWSKY, *Znameniti i zaslužni Hrvati od 925. do 1925.*, Zagreb 1925.

⁵¹ Milenko D. ĐURIĆ, "Martin Rota Kolunić, hrvatski bakropisac i nadorezac (1530-1596)", *Umjetnost*, 11/1938., 1.-23.; ISTI, "Der Šibeniker Graphiker und Bildhauer Martin Kolunić Rota", *Neue Ordnung* (Zagreb), 26. IX. 1943., 6.-7.

⁵² Ivo UZORINAC, "Pavao Dubrovčanin", *Numizmatika*, sv. 2.-4., 1936., 106.-123.

⁵³ Ivo BENKOVIĆ, "Slikar Federico Bencovich, posljednji Schiavone (1677-1753)", *Slovenec*, 58/1930., 8, 7.

⁵⁴ Angjeo UVODIĆ, "Jedna nepoznata uljena slika Federika Benkovića (1677-1753)", *Jadran-ski dnevnik* (Split), 2, 28. III. 1935.

⁵⁵ Ljubo BABIĆ, "Novost u Strossmayerovoj galeriji", *Hrvatski dnevnik*, 1/1936., 163, 11.

⁵⁶ C. FISKOVIĆ, "Palluchinijeve studije o slikaru Benkoviću", *Hrvatska revija*, 9/1936., 10, 547.

⁵⁷ Krsto STOŠIĆ, *Galerija uglednih Šibenčana*, Šibenik 1936.

⁵⁸ Aleksandar FLAKER, *Poetika osporavanja*, Zagreb 1988., 45.-46.

⁵⁹ A. UVODIĆ, *Juraj Čulinović (Giorgo Schiavone) dalmatinski slikar XV stoljeća Prilikom 500 god. rođenja*, Split 1933.

⁶⁰ A. UVODIĆ, *Andrija Medulić nazvan Schiavone, dalmatinski slikar XVI. stoljeća*, izdanje Galerije umjetnina Primorske banovine, Split, 1934.

lističku književnost. Kada piše o položaju umjetnika Schiavona u europskom kontekstu, blizak je stavovima Ljube Karamana.⁶¹ Indikativna su Uvodićeva razmišljanja o Ćulinoviću i Meduliću kao umjetnicima koji su potekli iz malog naroda, kao i ona o njihovu ljudskom karakteru kao genotipu koji je bitno odredio njihovo stvaranje. Uvodić gradi fikcijsku sliku umjetnika emigranta kao čovjeka bez svoje zemlje, bez društvenog položaja, bez građanskih prava, koji živi nestalnim životom. Citiram odlomak iz monografije o Ćulinoviću: “Kako ćemo kasnije vidjeti, i život Jurja Ćulinovića, njegova ćud, strast, temperament i sve njegove odlike i osobine, vrlo su slične pomamnom toku njegove rijeke. Tih je i spokojan u mladosti, nemiran i strastven u kasnijim godinama. Ljubi svoju ženu toplinom iskrenog osjećaja, da joj se skoro odmah, nakon vjenčanja, iznevjeri. Poštuje svog učitelja i u početku je revan i marljiv, ali ga brzo i nakon kratkog vremena napušta. Neko vrijeme intenzivno radi na svojim slikama, da se poslije toga bavi trgovinom, kupnjom kuća i zemljišta. Najzad ponovo slika, putuje i trguje, da se pri kraju života tek smiri, upravo tako kao i njegova rijeka u Prukljanskom jezeru.”⁶²

Godinu dana prije (1932.) na sličan način Ćiro Čičin-Šajin u putopisu *Po sjevernoj Dalmaciji* povezuje sudbine stanovništva uz rijeku Zrmanju u sintezu jugoslavenske rase, apostrofirajući “rasnost nacije i njezinu snagu”.⁶³

Kao u kakvoj romantičarskoj književnosti Uvodić suprotstavlja neiskvareno skradinsko dalmatinsko zaleđe i obalu, koji su dali Ćulinovića i Medulića, iskvarenim Mlecima.⁶⁴ Vrednuje Medulićev slikarski postupak, vjerujući da je proizašao iz “instinktivne osjećajnosti” tog “neukroćenog, neizgladenog, svojeglavog, otpornog i nametljivog” umjetnika.

⁶¹ A. UVODIĆ, *Juraj Ćulinović (Giorgo Schiavone)*, 75.

⁶² A. UVODIĆ, *Juraj Ćulinović (Giorgo Schiavone)*, 18.

⁶³ Upozorila bih na neke od ideja koje odražavaju Uvodićeve monografije. S jedne strane njegovo pisanje odražava Marjanovićev “kult rasnosti” (Milan MARJANOVIĆ, “Hrvatska pisma”, *Srpski književni glasnik*, Beograd, 1912.-1913.; ISTI, *Narod koji nastaje*, 1913.), s druge Cvijićev “dinarski tip” (Jovan CVJIĆ, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje – osnove antropogeografije*, Beograd 1922.), s treće ideologem jugoslavenskog integralizma. I kod Uvodića prepoznajemo pozivanje na kult snage, narodnog zdravlja i elementarnosti. O dinarskom tipu vidi Borivoj DROBNJAKOVIĆ, *Psihičke osobine južnih Slavena*, Beograd 1931.; Josip ZIDARIĆ, “Stanovnici hrvatskoga krša”, *Hrvatska prosvjeta*, XIX/1932., 10, 226.; Dinko TOMAŠIĆ, *Društveni razvitak Hrvata*, Zagreb, 1937.; Vladimir DVORNIKOVIĆ, *Karakterologija Jugoslavena*, Beograd, 1939. O putopisu *Po sjevernoj Dalmaciji* Ćire Čičin-Šajna vidi Ivan J. BOŠKOVIĆ, *Orjuna – ideologija i književnost*, Zagreb 2006., 321.-327.

⁶⁴ Ovako primjerice piše o Medulićevu podrijetlu i sudbini: “Više je razloga i političkih i socijalnih, radi kojih su mnogi naši odlični muževi napuštali svoj kraj, da svojim značajnim radom doprinesu tuđem kulturnom napretku. Medulić je najbolje isticao svoje hrvatsko porijeklo time što je svoja djela potpisivao imenom Skjavone, a možda je to i razlogom da je za cijelog svog života stalno stradavao u bijedi i siromaštvu [...] Uostalom, da je Andrija Medulić bio doista član mletačko-zadarske plemićke obitelji, ne bi cio svoj život proveo u vječnom stradavanju. Nitko pak ne bi imao također i razlog da ga naziva Šcaon, kada to on ne bi u istinu i bio, a što znači isto što i Hrvat ili Slaven. A ipak tim ga imenom nazivaju svi njegovi savremenici: Vasari, Aretino, Tintoretto, Tizian, Sansovino, Vittoria, i on sam potpisivao se tako.” (A. UVODIĆ, *Andrija Medulić nazvan Schiavone*, 13.) “Medulić je shvaćao svoj položaj i premda siromašan i gladan, prkosno i s ponosom potpisivao svoje radove sa imenom Schiavone.” (*Isto*, 32.)

No vratimo se pregledu razvoja političke situacije. Pavelić je otišao u Italiju 1929. godine. Nakon atentata na kralja Aleksandra (3. listopada 1934.) talijanska je policija uhitila Pavelića, koji će ostati u zatvoru do ožujka 1936. godine.⁶⁵ Nakon što je Italija napala Abesiniju (1935.) Jugoslavija uvodi zabranu trgovine s Italijom. Godine 1935. imenovan je za predsjednika jugoslavenske vlade Milan Stojadinović. Godinu dana poslije Stojadinović počinje provoditi politiku približavanja Mussoliniju i Hitleru.⁶⁶ U travnju 1937. potpisan je sporazum o prijateljstvu Jugoslavije i Italije, s naglaskom na poštivanje teritorijalne cjelovitosti, kojim su normalizirani talijansko-jugoslavenski odnosi.

Kasnih tridesetih, kada se već jasno nazirala tragičnost budućnosti, ban Primorske banovine Splićanin Ivo Tartalja (Tartaglia) u programatskom tekstu objavljenom u zborniku *Naš Jadran* (1938.), u izdanju Arhiva za propagandu Jadrana u Splitu, piše sljedeće o stvaraocima s jugoslavenskih prostora: "Stvaralačka umjetnička duša narodna, podložna kroz vjekove utjecajima i uzorima Zapada i Istoka, Rima i Bizanta, Kršćanstva i Islama, nije im nikada podlegla, već je zadržavši čistoću i snagu svoje primitivnosti, trajno usavršavala, oplemenjivala i produbljivala svoju narodnu umjetnost."⁶⁷ U istom zborniku Schneider je napisao akribični pregled biografija umjetnika Schiavona, koji predstavlja njegov prvi sintetični članak o toj temi.⁶⁸

Godine kada je utemeljena Banovina Hrvatska, Milan Kašanin, direktor Muzeja princa Pavla, u predgovoru raskošnoj publikaciji posvećenoj povijesti jugoslavenske umjetnosti, monografiji *L'Art Yougoslave des origines à nos jours*, objavljenom 1939. godine u Beogradu, diči se i umjetnicima Schiavonima. Kašaninova monografija prezentira remek-djela od predromaničkog doba do moderne, od crkve Sv. Križa, preko Sopoćana i Studenice, umjetnika Schiavona i dalmatinske renesanse do Meštrovića. Monografija je imala zadatak afirmirati južnoslavensko kulturno naslijeđe u okviru europskog kulturnog kruga. Njome se predstavljao nacionalni kulturni identitet prema paradigmi uspostavljenoj na globalnom planu. Trebalo je strancima objasniti osebujni kulturni korpus koji uključuje različite tradicije jugoslavenskih naroda, mnoštvo regionalnih modela i utjecaja, od srednjoeuropskih i mediteranskih do bizantskih i orijentalnih, unutar jedinstvenog državnog prostora, kao i unutar svakog naroda.

⁶⁵ Tihomir CIPEK, "Stoljeće diktatura u Hrvatskoj", *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, zbornik radova, Zagreb, 2006., 295.; Mario JAREB, "Hrvatska politička emigracija 1928.-1990.", *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, 310.; Suzana LEČEK, "Karadorđevići", *Hrvatski bibliografski leksikon*, 7/2009., 61.-62.

⁶⁶ Bogdan KRIZMAN, "Odnosi Jugoslavije s Njemačkom i Italijom 1934.-1941.", *Historijski zbornik*, 17/1964., 227.-257.; N. BADURINA, "Hrvatska kao predmet talijanske kulturne politike", 48.; Stjepo OBAD, "Talijansko i srpsko posezanje za Dalmacijom između dva svjetska rata", *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, 227.

⁶⁷ Ivo TARTALJA, "Naš Jadran", *Naš Jadran*, Split 1938., 10.

⁶⁸ A. SCHNEIDER, "Umjetnici rodnom iz Dalmacije i Hrvatskog primorja, koji su djelovali u tuđini", *Naš Jadran*, 63.-72.

Umjetnike Schiavone Kašanin tretira kao Jugoslavena: “Konačno i nasve, brojni mladi talenti napuštahu svoj primorski rodni kraj emigrirajući u cvatuće talijanske gradove u kojima se najvećim dijelom trajno nastaniše; tako su ti najdarovitiji umjetnici svog vremena bili izgubljeni za jugoslavensku umjetnost, poput, između ostalih, Ivana Duknovića (Giovanni Dalmata), Jurja Čulinovića (Giorgio Schiavone), Andreja Medulića (Andrea Schiavone).

Unatoč svim nepovoljnim okolnostima, jugoslavenski narod je, zahvaljujući vitalnosti proizišoj iz ovih naizgled nepremostivih prepreka kreativnoj energiji, na kraju razdoblja baroka, konačno mogao realizirati svoju nacionalnu i umjetničku renesansu.”⁶⁹

Poput Kukuljevića osamdeset godina prije, Kašanin zastupa teoriju o vitalnosti i kreativnoj energiji južnoslavenske sredine i naroda.

Početak četvrtog desetljeća diplomatski odnosi bili su promjenjivi i kulminirali su krajnjom napetošću. U pripremama za novi rat razbuktat će se talijanske aspiracije na ostatak Dalmacije. Ni eventualna rasna razlika Dalmatinaca nije morala biti prepreka u dokazivanju talijanskog duhovnog vodstva u dalmatinskom kulturnom i nacionalnom jedinstvu.⁷⁰ Znanstvenici su pozvani na proučavanje talijanskih duhovnih tragova u hrvatskoj kulturi utemeljeno na komparatistici.⁷¹

3. Recepcija umjetnika Schiavona u vrijeme Drugog svjetskog rata

Bavljenje dalmatinskom kulturom i baštinom u doba fašizma bilo je nastavak ideološke rasprave temeljene na stavu da je dalmatinska kultura spomenik talijanstvu Dalmacije. Tekstovi odražavaju aktualnu politiku, nacionalizam i kolonijalni ekspanzionizam temeljene na teoriji o superiornosti talijanske rase.⁷²

Pisac, likovni kritičar i novinar Ugo Ojetti (1871.–1946.), osnivač i urednik slavni umjetničkih revija poput *Dedala* i *Pana*, član uređivačkog odbora talijanske enciklopedije, 1942. objavljuje knjigu pod znakovitim naslovom *In Italia, l'arte ha da essere italiana?*⁷³

⁶⁹ Milan KAŠANIN, *L'Art Yougoslave des origines à nos jours*, Muzej princa Pavla, Beograd 1939., 36.

⁷⁰ N. BADURINA, “Hrvatska kao predmet talijanske kulturne politike”, 49., bilj. 155.

⁷¹ Kao i u novinskim napisima onoga doba, talijanski historičari, fašistički ideolozi s pograničnih područja, zadarski iredentisti suprotstavljaju Balkan talijanskoj civilizacijskoj moći. Zastupaju stav da na Balkanu nijedna nacija nije dominantna i nema asimilativne moći. Slavenska opasnost je etički i politički problem. Hrvatsvo u Dalmaciji je, prema njima, plod austrijske politike, koja je radila na tome da istisne talijanski element. N. BADURINA, “Hrvatska kao predmet talijanske kulturne politike”, 56.

⁷² E. COLLOTTI, *Il fascismo e l'Italia in Guerra*, Rim 1996.; ISTI, *Fascismo e antifascismo: rimozioni, revisioni, negazioni*, Laterza 2000.; Giorgio ISRAEL, Pietro NASTASI, *Scienza e razza nell'Italia*, Bologna 1998.

⁷³ U predgovoru knjige citira Luigija Federzonija (1878.–1967.), političara koji je utemeljio *Associazione Nazionalista Italiana*, bio predsjednik Senata od 1929. do 1939. te jedan od glavnih Mussolinijevih suradnika: “Najrječitiji i najjači znak tradicionalne dalmatinske civilizacije

U priči o recepciji umjetnika Schiavona/Dalmata u vrijeme talijanske okupacije Dalmacije u djelima istaknutih talijanskih kunsthistoričara važno mjesto ima poduža studija "Arte italiana e arte croata", koju su napisali Sergio Bettini i Giuseppe Fiocco u zborniku pod nazivom *Italia e Croazia*. Zbornik objavljen 1942. u Rimu u izdanju Reale Accademia d'Italia⁷⁴ imao je zadatak dokazati stoljetno prijateljstvo Italije i Hrvatske. Bettini i Fiocco, u duhu onodobne talijanske politike, izrazito su pozitivno vrednovali Karamanove tekstove o umjetnosti iz vremena hrvatskih narodnih vladara. Obrađujući umjetnike Schiavone, Fiocco piše:

Namjeravam reći i o Federiku Benkoviću, nazvanom Federighetto, porijeklom iz omiške plemićke obitelji, kojega su jednoć mijenjali s G. Piazzettom. Umjetnik, koji je u svojoj snazi, ponekad tako neurotičnoj, poput patosa uočnog kod Jurja Šibenčanina, koji ćemo kasnije vidjeti kod Meštrovića, (očituje) dakle, tipičan jadranski temperament. Što reći za djela ovog venecijanskog genija koja su kako je dobro uočio Gianantonio Moschini "karikirana na Benkovićev način".⁷⁵

Veliki talijanski kunsthistoričari vide u Benkoviću, Jurju Dalmatincu i Meštroviću tipične *jadranske mentalitete*. Zbornik je promovirao jadranstvo, identitet kojim se moglo povezati hrvatske i talijanske umjetnike. Jadranstvo nalazimo i u jugoslavenskom političkom diskursu, ali drukčijeg ideološkog predznaka, u predratnoj književnosti i političkoj publicistici, u knjigama jugoslavenskih integralista. Prisjetimo se kako je 1938. Ivo Tartalja u zborniku *Naš Jadran* branio boje slavenskog, hrvatskog, jugoslavenskog Jadrana, izdvajajući Meštrovića kao vrhunski izraz "našeg" jadranskog identiteta: "Stvaralačka umjetnička duša narodna, koja je stvorila neprocjenjivu riznicu umjetničkog blaga, kakvu ima malo koji narod na svijetu, i koja je iz svoje sredine iskonskom snagom izbacila Meštrovića kao svoje najveće kolektivno djelo i najjači svoj izraz. To je – naš Jadran."⁷⁶

nalazi se u umjetničkim spomenicima, koji nemaju poredbe s onima iza dinarskog masiva, dok je autohtoni genij Jurja Dalmatinca, dvojice Laurana, Alešija, autora zadivljujućih kiparskih i arhitektonskih remek-djela u Šibeniku, Zadru i Trogiru, koja odražavaju kao simultana i paralelna sjajna manifestacija talijansko renesansno stvaralaštvo. U ovome se ponajviše otkriva nešto što se ne može negirati osim od onoga koji je gluh za duhovni život, čudesni dokaz apsolutnog jedinstva nacionalnog genija u Italiji i Dalmaciji."

⁷⁴ Njezin je program bio uskrnuće talijanskog nacionalizma, jadranskog talijanstva, jadranskog iredentizma i jadranskog nacionalizma u duhu ideja jadranskog iredentista Piera Foscarija. Stvoren je izdavački program publiciranja knjiga koje su trebale veličati povijest Venecije, iza čega je stajao Istituto di studi adriatici, nazvan po Foscariju. Prodiranje fašizma u talijansku kulturu pratila je promocija primata rimske i talijanske civilizacije. U tom se smjeru razvijaju programi muzejske i bibliotečne djelatnosti te dokumentacijsko-istraživački znanstveni programi koji su trebali obraditi rimsko-venecijansku civilizaciju. F. M. PALADINI, "Storia di Venezia e retorica del dominio Adriatico. Venezianità e imperialismo (1938-1943)", *La Venezia di Gino Damerini (1881-1967). Continuità e modernità nella cultura veneziana del Novecento, Ateneo veneto*, XXXVIII, n. s. (2000.), Venecija 2000., 253.-298.

⁷⁵ Sergio BETTINI, Giuseppe FIOCCO, "Arte italiana e arte croata", *Italia e Croazia*, Rim 1942., 308.-309.

⁷⁶ I. TARTALJA, "Naš Jadran", 11.

Rimski je zbornik imao i svoj "politički zadatak": objasniti Talijanima u svjetlu aktualne politike povijesne veze između dviju jadranskih obala. Ideje jadranske *koinee* Giovannija Mavera i Sergia Bettinija, ali lišene jadranskog iredentizma i talijanskih ekspanzionističkih pretenzija, nastavile su živjeti nakon Drugog svjetskog rata, primjerice u slavističkim studijama Santea Graciottija,⁷⁷ u istraživanju adriobizantinizma danskog arheologa Ejnara Dyggvea i u istraživanjima prekomorskih višestoljetnih kulturnih veza u djelima C. Fiskovića i Krune Prijatelja.

Jugoslavenska kulturna paradigma uspostavljena između dva rata (u kojoj su umjetnici Schiavoni ključna sastavnica kulturnog identiteta) imala je nastavak u poslijeratnoj kunsthistoriji Jugoslavije, kada je više istraživača pokazalo kroz svoje radove kako identitet umjetnika Schiavona odražava vrhunac koji je ostvaren u dodiru civilizacija: slavenstva i europejstva, Zapada i Istoka. Iz našeg današnjeg povijesnog rakursa zanimljiva je istraživačka tema do kada je Kašaninov model kulturno-civilizacijske matrice bio kanonom.

Za kraj bih dodala kako se i danas, kao u ovdje opisanom bremenitom povijesnom razdoblju, hrvatski pisci, novinari, umjetnici i političari, ekonomisti, historičari i sveučilišni profesori bave slavnim Dalmatincima i kao potomcima divljih Morlaka i Slavena i kao sljednicima Latina te Dalmacijom kao granicom klasične civilizacije. Prisjetimo se primjerice biografija slavni i zaslužnih Dalmatinaca u Novakovoj "dalmatinijadi"⁷⁸, koja uključuje i živuće političare i glazbenike. Slavni umjetnici Schiavoni tema su koja će zasigurno imati dugi život na našim prostorima. U XIX. stoljeću, kada su se njihovim biografijama i opusima započeli baviti polihistori Ivan Kukuljević Sakcinski i Giuseppe Ferrari-Cuppilli u želji da svojim historiografskim istraživanjem pomognu u stvaranju tadašnjeg nacionalnog kolektivnog identiteta, nisu ni zamišljali kakva će biti putanja njihove recepcije u budućim stoljećima.

⁷⁷ Godine 1941. Gino DAMERINI objavio je *Piero Foscari e l'irredentismo adriatico* u: Nuova antologia, CD XVI/1665 (1 agosto 1941.) u izdanju Istituto di studi adriatici Piero Foscari u Veneciji. Godine 1943. objavljene su studije Bruno DUDAN, Antonio TEJA, *L'italianità della Dalmazia*, Milano - Varese 1943. i Oscar RANDI, *Dalmazia etnica (Dalmazia etnica, incontri e fusioni)*, Tipografie venete, Venezia, 1990.). O temi jadrantstva vidi zbornik kongresa *Homo adriaticus - Identità culturale e autoconoscienza attraverso i secoli*, ur. S. Graciotti, Edizioni Diabaris, Regio Emilia - Ascona 1998.

⁷⁸ Slobodan Prosperov NOVAK, *101 Dalmatinac i poneki Vljaj. Od Cara Dioklecijana i Jeronima Dalmatinca preko Marka Marulića i Marina Držića do Borisa Dežulovića i Ante Tomića*, Zagreb 2007. Od umjetnika Schiavona obradio je Lucijana i Franu (37.-39.), Jurja Čulinovića (40.-41.), Ivana Duknovića (42.-43.) i Federika Benkovića (82.-84.).

SUMMARY

THE HISTORICAL IDENTITY OF THE "SCHIAVONA" ARTISTS IN
FORTUNA CRITICA DURING THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

This work aims to explore interpretations of the historical, symbolic, regional, and national artistic identities in the reception of the most well-known artist-emigrants originating from the eastern Adriatic shore who in Croatian art history are referred to and studied by the common term given to the proto-national community to which they belonged – that is the *Schiavoni/Dalmati* artists, and especially the echoes of national ideologies and political activity in *Fortuna critica* in the period from the beginning of the 20th century until 1945. The *Fortuna critica* of the artists referred to as *Schiavoni/Dalmati* during the first half of the 20th century is examined through the methodology of aesthetic reception and contemporary art historical criticism. The author shows to what extent the reception of the *Schiavoni/Dalmati* artists was influenced by various political ideas, national ideologies, and cultural nationalism. In particular, she discusses how this relates to the ideologies of Italian irredentists as well as Yugoslavian and Italian cultural politics in the interwar era.

Key words: artists referred to as *Schiavoni*, the Treaty of London, the Treaty of Rapallo, Adolfo Venturi, Alessandro Dudan, Artur Schneider, Medulić Society, Giuseppe Praga, Ljubo Karaman, Ivo Tartalja, irredentism, Adriatic mentality